

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi

Cumhuriyet Theology Journal

cuid.cumhuriyet.edu.tr

Founded: 1996

Available online, e-ISSN: 2528-987X

Publisher: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Separatist Slogans of Pre-Islamic Arab Society: Talbiyahs

Yavuz Selim Göl^{1,*}

¹ Giresun University, Faculty of Theology, Department of Islamic History, Giresun/Türkiye

* Corresponding author

Research Article

History

Received: 17/01/2025

Accepted: 07/05/2025

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright: This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

ABSTRACT

Throughout human history, religions have had their own rituals for worship. These rituals have sometimes manifested themselves as an action and sometimes as a verbal expression. Hıj and 'Umrah worships, which begin in accordance with the desire of the divine will and basically include visiting the sacred place Kaaba, are among the most ritual-intensive forms of worship. An important part of visiting the Kaaba is the Talbiyah, which is an action similar to chanting slogans. Talbiyah is a declaration of monotheism that Muslims declare while performing the Hıj and 'Umrah duties. Muslims who intend to visit the Kaaba declare with these words that they have accepted the invitation of the Almighty Creator who calls them to the sacred house, that they are in His presence and at His disposal. They build servitude by saying that Allah is one, unique and has no equal, and that praise and submission are to be shown only to Him. the talbiyah tradition in Islam that started with the Prophet Muhammad is the most common response announcement used by the first Muslims until today with the form of "Labbayk Allāhumma Labbayk, Labbayk lā sharika laka Labbayk, inna'l-ḥamde wa'n-ni'mata laka wa'l-mulk, lā sharika lak". However, when we examine the history of the talbiyah, it is understood that there are quite different narrations about the beginning, form and styles of this call. The talbiyah tradition that goes back to the first human, Adam, was started with a form attributed to him and then continued with Prophet Abraham, who invited people to the House of Allah by rebuilding the Kaaba. The number of talbiyahs attributed to both prophets is one, and their form clearly reflects monotheism. However, although the talbiyah preserved its original form until Prophet Abraham, with the Arabs turning to idolatry, the talbiyah, which is a divine call, increased and began to change form. Because with the spread of idolatry in the Arab society before Islam, the tribes began to acquire different idols of their own. Since the idolatry Arabs, who were described as polytheists, saw the talbiyah as a call/declaration of response on behalf of the gods, they began to transform the talbiyah, which had a divine origin, into different forms for the idols they worshipped. They wanted to see the transformation they experienced in the religious field in the talbiyah. For this reason, they began to produce talbiyahs for their own tribes, idols and Saints they respected. These talbiyahs continued to exist and increased in number until the times when Islam emerged. Because the tribes were becoming increasingly powerful, small families were turning into larger families and therefore into tribes over time. They aimed to make their existence more visible among the Arab tribes with their unique forms of talbiyah. Talbiyah, which are extremely important for the Arab society, were also known by the people in the Islamic period. When we examine these talbiyahs processed in the early period of tafsir, hadith and Islamic history sources, we come across different types, numbers and forms. Due to the high literary power of the Arabs of the Age of Ignorance, literary arts were used intensively in these recorded talbiyahs. A deep understanding and evaluation of the meanings of talbiyahs is beyond the scope of this study. The first goal of this study was to review the historical process of talbiyahs, which also indicate important characteristics of societies. Then, the types of talbiyahs that existed before the communication of Islam to humanity were discussed and finally, the processes that talbiyahs went through were tried to be determined by including their use in the Islamic period. As a result, the functions of the talbiyahs, which have an important separating or unifying character from a social perspective, were determined. In order for the study to yield sound results, different aspects of the identified talbiyahs were addressed with a careful examination. In addition, in the research, an effort was made to reach scientific results with the principles of comparison, induction, deduction and syllogism methods

Keywords: Sirah, Hıj, 'Umrah, Worship, Kaaba, Talbiyah, Labbayk.

İslâm Öncesi Arap Toplumunun Ayrılıkçı Sloganları: Telbiyeler

Süreç

Geliş: 17/01/2025
Kabul: 07/05/2025

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Telif hakkı: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) kapsamında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

ÖZ

İnsanlık tarihi boyunca var olan dinlere ait ibadetlerin kendine has ritüelleri olmuştur. Bu ritüeller kimi zaman bir hareket kimi zaman da bir sözlü ifade olarak kendisini göstermiştir. İlahi iradenin isteği doğrultusunda başlayan ve temel olarak kutsal mekân Kâbe'nin ziyaret edilmesini içeren hac ve umre ibadetleri ritüellerin en yoğun olduğu ibadet şekillerindendir. Kâbe'yi ziyaretin önemli bir ayağı da adeta slogan atmak gibi bir eylem olan telbiyedir. Telbiye, Müslümanların hac ve umre görevini yerine getirdikleri sırada ilan ettikleri bir tevhit beyanıdır. Kâbe'yi ziyarete niyetlenen müminler, kendilerini kutsal eve çağıran Yüce Yaratıcı'ya davetine icabet ettiklerini, O'nun huzurunda bulunduklarını ve emrine amade olduklarını bu sözlerle bildirirler. Allah'ın tek, bir ve eşi olmadığını, hamd ve teslimiyetin yalnız O'na gösterileceğini söyleyerek kulluk inşası yaparlar. Hz. Peygamber ile başlayan İslâm dinindeki telbiye geleneği "Lebbeyk Allahümme Lebbeyk, Lebbeyk la şerike leke Lebbeyk, innel hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk, lâ şerike lek" formu ile ilk Müslümanlar tarafından günümüze kadar kullanılan en yaygın icabet bildirisi. Ancak telbiyenin tarihçesine bakıldığında bu çağrının başlangıcı, şekli ve formları hakkında oldukça farklı rivayetlerin olduğu anlaşıyor. İlk insan Hz. Âdem'e kadar götürülen telbiye geleneği ona atfedilen bir formla başlatıldıktan sonra Kâbe'yi yeniden inşa ederek insanları Allah'ın evine davet eden Hz. İbrâhim ile yeniden devam ettirilir. Her iki peygambere nispet edilen telbiyelerin sayısı birer tanedir ve bunların formu net bir şekilde tevhide yansımaktadır. Ancak Hz. İbrâhim'e kadar telbiye asıl formunu korumuşsa da Arapların putperestlik inancına yönelmesiyle birlikte ilâhî bir sesleniş olan telbiyeler çoğalmakta ve form değiştirmeye başlamaktadır. Zira İslâm öncesinde Arap toplumu içinde putperestliğin yayılması ile birlikte kabileler kendilerine ait farklı putlar edinmeye başladılar. Müşrik olarak nitelenen putperest Araplar, telbiyeyi ilahlar adına bir icabet çağrısı / bildirisi olarak gördüklerinden tapındıkları putları için de ilâhî bir kökenden gelen telbiyeleri farklı formlara çevirmeye başladılar. Dinî alanda yaşadıkları dönüşümü telbiyede de görmek istediler. Bu sebeple kendi kabilelerine, putlarına ve saygı duydukları ulu kimselere yönelik telbiyeler türetmeye başladılar. Bu telbiyeler İslâm'ın zuhur ettiği dönemlere kadar sayıları çoğalarak varlığını sürdürdü. Çünkü kabileler giderek daha güçlü hale gelmekte, küçük aileler aradan geçen zaman içerisinde daha büyük ailelere, dolayısıyla da kabilelere dönüşmekteydi. Kendilerine özgü telbiye formları ile Arap kabileleri arasında varlıklarını daha görünür bir hale getirmeyi amaçladılar. Arap toplumu için son derece önemli olan telbiyeler İslâmî dönemde de insanlar tarafından biliniyordu. İlk dönem tefsir, hadis ve İslâm tarihi kaynaklarında işlenen bu telbiyelere bakıldığında farklı tür, sayı ve formlarla karşılaşılır. Cahiliye dönemi Araplarının edebî gücünün yüksek olması sebebiyle kayıtlara geçen bu telbiyelerde edebî sanatlar yoğun kullanılıyordu. Telbiyelerin manalarının derinlemesine anlaşılması ve değerlendirilmesi bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Bu çalışmanın ilk hedefi, toplumların önemli özelliklerini de işaret eden telbiyelerin tarihi sürecinin gözden geçirilmesi oldu. Daha sonra İslâm'ın insanlığa tebliğinden önce var olan telbiye türleri ele alındı ve nihayetinde İslâmî dönemdeki kullanımlarına yer verilerek telbiyelerin geçirdiği süreçler tespit edilmeye çalışıldı. Sonuç olarak toplumsal açıdan önemli bir ayrıştırıcı yahut birleştirici bir hüviyete sahip olan telbiyelerin fonksiyonları belirlendi. Çalışmanın sağlıklı sonuçlar verebilmesi için dikkatli bir inceleme ile tespit edilen telbiyelerin farklı yönleri ele alındı. Ayrıca araştırmada karşılaştırma, tümevarım, tüm dengelim ilkeleri ile kıyas yöntemleri ile bilimsel sonuçlara ulaşılmaya gayret edildi.

Anahtar Kelimeler: Siyer, Hac, Umre, İbadet, Kâbe, Telbiye, Lebbeyk.

Giriş

Kâbe'nin ibadet mahalli olarak seçilmesi sonucunda Allah Teâlâ peygamberlere “İnsanlar arasında hacca ilan et ki, gerek yaya olarak, gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler.”¹ emrini vermiştir. Ancak bu ziyaretin sıradan bir geziden farklı olarak ilahî bir kisvede olması ve gelen kişilerin niyetini, tavrını, duruşunu ve sözlerini buna göre ayarlaması istenmiştir. İbn İshak'ın (öl. 151/768) ve Taberî'nin (öl. 310/922) bildirdiğine göre Hz. İbrâhim bu davetin şeklini sorduğunda Allah Teâlâ, “Ey inananlar! Rabbinizin emrine icabet edin!” şeklinde çağrıda bulunmasını söylemiştir. İnananların *Lebbeyk, Allahümme lebbeyk* şeklinde cevap vermeleri² ve sonrasında Allah ve elçisinin belirlediği bu sözler, ilk telbiyeler olarak kabul edilir. Kâbe'yi ziyaret eden insanların da bu bilinçle yola çıkması ilahî bir arzu kabul edilir.

İlk olarak ilahî işaretlerle şekillendirilen telbiye, üzerinden asırlar geçtikten sonra beşeri müdahalelerle değiştirilmiş ve Hz. İbrâhim'den sonra birçok telbiye türetilmiştir. Hz. İbrâhim'in oğlu İsmâil'in akrabaları konumunda olan Araplar bu geleneğe müdahalede bulunarak ona yeni form ve ritüeller kazandırmıştır. Arapların edebi yönü, kabile yapıları, inanış şekilleri vb. içerikler telbiyelere yansyarak yeni kullanımlar türetilmiştir. Ya'kûbî'nin (öl. 292/905) bildirdiğine göre “Araplar Kâbe'de hac yapmak istediklerinde, her kabile kendi putu önünde durur, onun önünde namazın önünde ve sonra telbiye getirirdi. Mekke'ye varıncaya kadar bu telbiyeleri sürdürürlerdi ve telbiyeleri birbirinden farklı olurdu.”³ Zira Araplarda her kabilenin bir putu bulunuyordu. Kabilenin büyüklüğüne, şöhretine bağlı olarak putları ittihaz edinen kabile fertleri yeni telbiyelerle bezeli yeni ritüeller oluşturmuşlardır. Bu çeşitlilik tevhit inancının yeniden hâkim oluşuna kadar devam etmiştir.

İslâm öncesi Arap toplumunun ürettiği telbiyeler İslâm dininin gelişyle terk edilse de Müslüman müellifler bunları çeşitli gerekçelerle toplamışlardır. Hatta İbn Abbâs gibi ilim ehli kimseler de bu konuyu araştırmış ve elde ettikleri malumata dayanarak Câhiliyeye ait bir telbiye arşivi oluşturmuşlardır.⁴ Aradan geçen süre ve kabilelerin geçmişte yaptıkları gayri İslâmî uygulamalarını afişe etmeme düşünceleri neticesinde telbiyelerin ait oldukları dönemdeki kullanım şekillerine uygun toplanamadığı düşünülebilir. Lakin büyük bir kısmı genel hatlarıyla toplanmaya çalışılmıştır. Bu sırada farklı müelliflerin ulaşabildikleri ravilerden edindikleri malumatı derlemeleri, döneme ait telbiyelerle ilgili bilgileri biraz daha zenginleştirmiştir.

İlk dönem kaynaklarında telbiyelere dair ilk veriler Mukâtil b. Süleyman'ın (öl. 150/767) *et-Tefsîrû'l-kebîr*'inde⁵ bulunmaktadır. Mukâtil, Hz. Âdem, sekiz kabile ve çıplak kadınların tavaf esnasında dile getirdikleri telbiyelerden bahsederek toplamda on farklı telbiye formuna değinmiştir. Ardından Kutrub (öl. 210/825 civarı) *Kitâbü'l-Ezmine ve telbiyeti'l-câhiliyye*'de telbiyeleri filolojik açıdan incelemiştir.⁶ Aynı

¹ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), el-Hâc 22/27.

² Ebû Abdillâh Muhammed b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, thk. Süheyl Zekkar (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1398/1978), 94; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Mısır: Dârül-Me'ârif, 1387/1967), 1/261.

³ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdül-Emîr Mühennâ (Beyrût: Şirketü'l-'Alemlî, 1431/2010), 308.

⁴ Ebû Âlî Kutrub Muhammed b. el-Müstenîr b. Ahmed Kutrub, *Kitâbü'l-Ezmine ve telbiyeti'l-câhiliyye*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 39.

⁵ Ebû'l-Hasen Beşîr el-Ezdî el-Belhî Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, thk. Abdullah Mahmûd Şahâte (Beyrût: Dâru İhyai't-Turâsî'l-Arabî, 1423), 3/124.

⁶ Kutrub, *Kitâbü'l-Ezmine*.

asırda İbn Habîb (öl. 245/860) *el-Muhabber*'de,⁷ putlara dair, daha önce kimsenin bahsetmediği bir telbiye listesi vermiştir. Ya'kûbî *Târîh*'inde⁸ 17 kabileye ait telbiyeyi konu edinmiş ve telbiyelerin bir kısmını kısaltarak muhtasar hale getirmiştir. Ebü'l-Alâ' el-Ma'arrî (öl. 449/1057) *Risâletü'l-gufrân*'da yedi kabileye ait telbiye yazarak bunları aruz ve vezin ile sınıflandırmıştır.⁹ Birbirinin tamamlayıcısı olan ve telbiyeleri genel hatlarıyla veren bu eserlerdeki bilgiler modern tarihçiler tarafından incelenmiştir. Seyyid Muazzam Hüseyin, Meir Jacob Kister (öl. 2010) gibi isimler modern tarih anlayışına uygun bir şekilde temel kaynaklardaki bilgileri tahlile tabi tutmuşlardır. Seyyid Muazzam Hüseyin, Câhiliye döneminde kabilelerin hac sırasında söyledikleri yirmi beş dinî zikir, telbiye, kaydetmiştir. Kister ise telbiyelerin tarihi sürecini verdikten sonra elli sekiz telbiyeyi kendi anlayışına göre tasnif ederek değerlendirmiştir.

Telbiyelere dair Arap dünyasında yapılan birçok araştırma içerisinde Leyla Tevfik el-Ömerî, hem kitap hem de makale çalışmalarıyla telbiyelerin dini, tarihi ve ruhi yönleri üzerinde durmuştur. Aynı şekilde telbiyelerin kabileleri birbirinden ayıran unsur olarak çalışan Hakan Temir de tarihsel süreci ve telbiye listesini bütüncül şekilde incelememiştir.¹⁰ Ancak bu çalışmaların tamamında telbiyelerin tarihsel süreci; kabile, din ve şahıs merkezli analizlerinin yeteri kadar yapılmadığı görülmüştür. Bu sebeple bu çalışmada telbiyelerin tarihsel dönüşümünün nasıl gerçekleştiği, Câhiliye insanların bunu hangi alanlarda niçin kullandıkları ve İslâm dininin bu dönüşümü tekrar nasıl sağladığı ele alınmaya çalışılmıştır. Konuyu farklı yönleriyle ele alan çok sayıda çalışma olduğundan bu çalışmalar veri-analiz yöntemleri ile incelenerek konuya yeni bir bakış açısı kazandırılmıştır.

1. Telbiyenin Kavramsal Çerçevesi

Telbiye Arapça “leb-be” kelimesinden türeyen bir nida cümlesidir. Arapçada bir yerde kalmak anlamına gelen le-b-be (لَبَّ) kelimesi ise yakın olmak, icabet etmek manalarına gelen le-be-ye (لَبَّيْ) kökünden türemiştir.¹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* adlı eserinde *lebbe* fiilinin *ikame etmek, düzeltmek, bir yerde ikamet etmek ve orada sabit kalmak* anlamlarına geldiğini bildirmiştir.¹² Bir kişinin *lebbe ale'l-emr* demesi, o işe bağlı kalması, onu terk etmemesi anlamındadır. Dolayısıyla *Lebbeyk* ve *Lebbih* ifadeleri de buradan türemiş olup, *Sana olan itaate sadakat gösteriyorum*, manasına gelir.¹³ Aslında bu ifadenin *lebâ lek* şeklinde belirtilmesi gerekirse de gerekli vurguyu yapmak için ikileme yapılarak *lebbeyk* (tekrar tekrar hizmetine hazırım) şeklinde kullanılmıştır. Bu, *sürekli bir bağlılık ve sürekli bir ikamet* anlamına gelir. Diğer bir görüşe göre ise *lebbeyk* ifadesi *sana bir cevap, tekrar tekrar bir cevap* anlamındadır. Daha güçlü bir bağlılık ifadesi için kelimenin sonundaki be harfinin tesniye harfi olan ye harfine dönüşmüştür.¹⁴ Aynı zamanda bu ifade

⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye İbn Habîb, *el-Muhabber*, thk. Ilse Lichtenstädt (Beyrut: Dâru'l-Âfâkî'l-Cedîde, 1361/1942), 311.

⁸ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 308.

⁹ Ahmed b. Abdillâh b. Süleymân Ebü'l-Alâ el-Maarrî, *Risâletü'l-gufrân*, thk. İbrahim el-Yâzıcı (Mısır: Matbaatu bi'l-Mûsikî, 1325/1907), 186.

¹⁰ Hakan Temir, *Arap Yarımadası'nda Kabile Hayatı* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2020), 225.

¹¹ Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed (Beyrût: Mektebetü'l-Asriyye, 1420/1999), 279.

¹² Leyla Tevfik Ömerî, “Telbiyâtü'l-Arâb fi'l-Câhiliyye”, *Mecelletü Câmiatü Dimaşk* 21/4+3 (2005), 40.

¹³ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, “Saade”, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1414), 3/214.

¹⁴ Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm Ferâhîdî, “Lebeye”, *Kitâbü'l-Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzumî - İbrâhim es-Sâmerrâî (Mısır: Dâr ve Mektebetü Hilâl, ts.), 8/341.

güçlü bir icâbe (cevap verme) anlamı taşır.¹⁵ Davete icabet eden *Lebbeyk* ifadesiyle geri dönüş yapar ve çağrına cevap veriyorum, senin yanındayım ve itaat ediyorum, şeklinde nidada bulunur.¹⁶

Lebbeyk terkihi tek başına bir cümle olma özelliğini taşır; zira içerisinde fiil, fâil ve mef'ûlü barındırır.¹⁷ Araplar, Hz. İbrâhim'den itibaren bu kelimenin kutsiyet ifade ettiğini bilir ve *Lebbeyk Allahümme lebbeyk* beyanı, “Ey Efendim! Sana cevap verir ve yalnız sana bağlılığı sunarım.” anlamına geldiğini farkındadırlar.¹⁸ Bu tür ifadeler, sadece yardım etme ya da cevap verme anlamında kullanılmaz, aynı zamanda karşıdaki kişinin yüksek statüsüne ve ona duyulan saygıya dair bir ifadeyi de içerir. Zira Arap kültüründe, küçüklerin büyüklerine saygılı bir şekilde cevap vermeleri beklenirdi. Eğer bir kişi daha yüksek bir statüye sahip birine soru sorarsa, yanıtlar genellikle edep ve takdir dolu olurdu. Örneğin, *Lebbeyk* ve *sa'deyk* gibi ifadeler kullanılır ve karşıdakine mesaj verilir. Arap dilinde, bu tür karşılama saygıyı ve nezaketi gösterir.¹⁹

Lügat âlimleri kelimenin kökeni üzerine birçok değerlendirme yapmış, kelimenin nasıl ve nereden türediği üzerinde durmuş, belagat unsuru olarak değerini belirlemiş, Arapça kuralları açısından konumunu tayin etmişler; ancak onun manevî ve dinî açıdan ifade ettiği konuma fazla değinmemişlerdir. Hatta kaynaklardaki kullanımlarını tespit ederek günlük hayatta kullanımlarını vererek kelimenin sadece dinî alanla sınırlı olmadığını göstermeye çalışmışlardır. Hâlbuki *lebbeyk* kelimesi ruhî olarak, *Sana geldim, benim durumumu düzelt, beni temizle ve ikame et!* manalarını da barındırır. Kul rabbi karşısında eğilerek kulluğunu ayân eder ve kalpler mutmain olur.²⁰ Kelimeyi sürekli tekrarlayarak da yaptığı işin sürekliliğini yenileyerek kulluk vazifesini deva ettirdiğini gösterir. İşte bu kelimenin lugavî anlamlarından birisidir.

İslâmî literatürde telbiye, Allah'ın emri ile Mekke'de inşa edilen Kâbe'ye ait umre ve hac görevlerini yerine getirmek için ihrama giren kimselerin kendilerini davet eden ilahi kudrete hitaben, yüksek sesle, hazır bulunduklarını bildiren kalıplaşmış ve belli bir formda söylenen sözlerdir.²¹ Mikat adı verilen sınırlara gelindiğinde kadın ve erkekler kendilerine belirlenen kurallara göre nidada bulunurlar. Genelde *Lebbeyk* sadasıyla başlayan hitabın devamında yaratıcının üstün vasıfları zikredilerek övülür. Bu ifadenin anlamı, *Ey Rabbim, çağrına icabet ediyorum* veya *Sana olan bağlılığımı bildiriyorum*, şeklindedir. Kutsal bölgeye ve mekâna giden kul aslında bu kelimelerle samimiyetini bildirir. Bu bildiri, *Sen hacca çağırmissın ben de geldim*, anlamını da içerir.²² Telbiyeler, esas itibarıyla bir slogan cümlesidir ve Kur'an'da âyet olarak yer almasalar da ilahî bir bildiri nihayetinde oluşturulmuş kalıplardır. Bu haliyle telbiyeler, şekli bizzat yaratıcı tarafından tayin edilen tevhit içerikli sözler ve peygambere göre düzenlenebilen esnek yapıları formlardır.

Telbiyenin asli tanımı ilahî olanıdır. Ancak esnek yapılarıyla telbiyeler beşeri müdahalelere de açık olduklarından insan eliyle değişime maruz kaldıklarında tanımları da kısmen değişmiştir. İslâm öncesi Arap toplumunun üretmiş olduğu telbiyelere bakarak bunların Yüce yaratıcı ve onun kutsal beldesini hedefleyerek oluşturulan ancak içerisinde şirk ve çıkar ikilisi bariz bir şekilde görüldüğü formlar

¹⁵ İbn Manzûr, “Cevebe”, *Lisânü'l-Arab*, 1/283.

¹⁶ Ferâhîdî, “Lebeye”, *Kitâbü'l-Ayn*, 8/341.

¹⁷ Ömerî, “Telbiyâtü'l-Arâb fi'l-Câhiliyye”, 140.

¹⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâfiî Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, thk. Şeyh Adil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrût: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1414), 3/173.

¹⁹ Cevad Ali, *el-Mufasssal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm* (Beyrût: Dâru's-Sâkî, 1422/2001), 9/27.

²⁰ Ömerî, “Telbiyâtü'l-Arâb fi'l-Câhiliyye”, 40.

²¹ İbrahim Yılmaz, “Telbiyelerin Arap Edebiyatındaki Yeri”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 5/13 (2002), 137.

²² Ömerî, “Telbiyâtü'l-Arâb fi'l-Câhiliyye”, 41.

olduğunu söylemek gerekir.²³ İlahi olanla bağlarını koparmak istemeyen Araplar, telbiyenin *Lebbeyk* formunu korumaya dikkat etmişlerdir. Zaten onların politeist inançları da normal putperestlikten biraz farklıdır. Zira Araplar, ilkel inançlarla oluşturulan politeizmin aksine tevhit tabanlı bir politeizm geliştirmişlerdir ve Allah inancına sahiptirler. Bu sebeple eylem, söylem ve ibadetlerini ilahi olanla mezcetmişlerdir. İlahi olanı andıktan sonra rakiplerine karşı güçlü olmayı arzulayan Araplar telbiyeleri “Seni ziyarete geldik, amaçlarımız arasında kötü niyetli olanı yok; rakiplerimize karşı bize güç ver, geçimimizi ve ticaretimizi düzelt!” şeklinde bir niyetle yeniden inşa etmişlerdir.²⁴

Tanrı, kabile ve güç bileşenlerini barındıran İslâm öncesi telbiyeler, bu haliyle sloganist çağrışımlardır. Kutsal mekâna yapılan ziyaretlerde kabileyi, kişiyi ve putu öne çıkarmak için türetilen kafiyeyle sözlerden ibarettir.²⁵ Nitekim Cahiliye dönemindeki Araplar, kafiye düzenine göre üç farklı tazim ifadesi türetmişlerdir. Ebü'l-Alâ' el-Ma'arrî (öl. 449/1057) *Risâletü'l-gufrân*'da bildirdiğine göre Araplar hac zamanında mescû' (مسجوع), menhûk (منهوك) ve meştûr (مشطور) olmak üzere üç vezinden birisini kullanırlardı.²⁶ Tam kafiyeyle mescû' örneği olarak “Lebbeyke Rabbenâ lebbeyk, ve'l-hayru küllühu biyede'k”²⁷ sözü verilebilir. Eksik kafiyeyle menkûh ise iki türdedir; Biri recez (الرجز) vezninde, diğeri ise mensurah (المنسرح) veznindedir. Recez olarak örnek şu şekilde kullanılır: “Lebbeyk inne'l-hamde leke ve'l-mülk, eş-şeriku lek illa şerikun huve lek temlikuhu ve mâ melek”²⁸ Mensurah (serbest vezin) olanın ise iki türü vardır: Birinde son iki harf sakın (harekesiz) iken, diğesinde harekesiz harfler bir araya gelmez.²⁹ Ebü'l-Alâ el-Ma'arrî'nin tespitine göre Araplar arasında telbiyeyi oluşturan öğelerin genelde recez olduğunu şiirsel kıta biçiminde telbiyenin garip olacağını belki de onlar bu şekilde telbiye yapmış olsalar dahi raviler bunu aktarmadığını söylemiştir.³⁰

2. Hz. Muhammed (sas) Öncesi Telbiye Kültürü

Telbiyelere dair tarihi malumatlar bir araya getirildiğinde birkaç hususun netleştiği görülmektedir. Öncelikle telbiyeler köken itibarıyla ilahî menşei olan sözlerdir. Haccın pratiklerinden olduğundan haccı ilk defa yapacak olan elçiye öğretilmiş ve sonraki peygamberler tarafından pratiğe aktarılan bu husus daha sonra mü'minler tarafından devam ettirilmiştir. Bu durum kısmen Hz. Peygamber'in İslâm'a dair ilk öğrendiği abdest ve namaz pratiğine de benzemektedir. Nitekim her iki pratik de Cibrail tarafından Hz. Peygamber'e gösterilmiş, uygulamalı olarak tatbik edilmiş ve bir süre sonra farz kılınmıştır. Telbiyeler de benzer şekilde peygamberlere pratik olarak aktarılsa da farz kılınma noktasına getirilmemiş bir ritüel olarak konumlandırılmıştır.

²³ Leyla Tevfik Ömerî, “et-Teveşül fî't-Telbiyeti'l-Câhiliyye”, *el-Ulûmü'l-İnsaniyye ve'l-İctimaiyye* 43/1 (2016), 532.

²⁴ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Düreyd, *el-Cemhere*, thk. Remzi Münîr el-Ba'lebekî (Beyrût: Dâru İlmî'l-Melâyîn, 1987), 1/520.

²⁵ M. J Kister, “‘Labbayka, Allâhumma, Labbayka...’: On a Monotheistic Aspect of a Jâhiliyya Practice”, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 2 (1980), 36.

²⁶ Ebü'l-Alâ el-Ma'arrî, *Risâletü'l-gufrân*, 186.

²⁷ لبيك ربنا لبيك والخير كله بيدك

²⁸ لبيك إن الحمد لك والملك الشريك لك إل شريك هولك تملكه وما ملك

²⁹ Cevad Ali, *Mufasssal*, 11/377.

³⁰ Cevad Ali, *Mufasssal*, 11/378.

2.1. Peygamberlere Atfedilen Telbiyeler

Telbiye tarihin eski zamanlarından itibaren var olduğu düşünülen başlangıcı kesin olarak bilinmeyen bir meseledir. Doğrusu bunların başlangıcı, formu ve intikali konusu birçok şüpheyi barındırır. Zira birçoğu sonradan üretilen ve kulaktan kulağa aktarılan bilgilerdir. Bilgi karmaşasına rağmen telbiyelerin peygamberler tarafından başlatıldıkları tartışmasız bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. İslâmî verilerde hangi peygamberin ilk defa bu vazifeyi üstlendiğine dair net bir bilgiye ulaşmak zordur. Nitekim kimisi bu işi Hz. Âdem ile başlatırken, kimisi Kâbe'nin banisi Hz. İbrâhim ile başlatmış; sonrasında diğer peygamberleri de işin içerisine katmışlardır. Erken dönem müfessirlerinden Mukâtil b. Süleyman ve takipçilerinin iddialarına göre ilk telbiye Hz. Âdem tarafından getirilmiş ve formu da bilinmektedir. Buna göre o şöyle derdi:

لبيك الله لبيك عبد خلقته يديك، كرمت فأعطيت، قربت فأدريت، تباركت وتعاليت، أنت رب البيت

“Buyur Allahım buyur! Ellerinle yarattığın bu kulundan yana buyur! Üstün kıldın ve lütufta bulundun. Yakınlaştırdın ve (kavlini) ulaştırdın. Ulusun ve yücesin. Sensin Beyt'in Rabbi!”³¹

Lebbeyk formuyla başlayan bu telbiyede Allah'ın onu kendisinin elleriyle yarattığını ve ona bir takım nimetlerde bulunduğunu söylenerek Kâbe'nin Allah'ın evi olduğunu vurgulanmıştır. Hz. Âdem'in Kâbe'yi inşa ettiği ve sonrasında yerleştiği Hindistan'dan Kâbe'ye gelerek 70 kere hac yaptığını söyleyen İslâmî kaynaklara göre bu ziyaretlerinde kendi hilkatini dile getiren bu telbiye formunu söylemiştir.³² Lakin bunun sünnet anlamında bir telbiye mantığından uzak olduğu fark edilir. Çünkü telbiyeler peygambere öğretilen ancak onlarla sınırlı olmayıp ümmetlerinin de hac zamanında yapılması istenen sözlerdir. Bu telbiye ise Hz. Âdem'e özgü gözükmekte ve diğer insanların söylemesinin kendilerine pek fayda vermeyeceği anlaşılmaktadır. Doğrusu ona nispet edilen bu telbiye Câhiliye aklının ürettiği telbiyelerle aynı nitelikleri taşıdığından muhtemelen aynı düşüncenin ürünleridir. Nitekim başta Cürhüm olmak üzere birkaç kabilenin telbiyesi bu yöndedir.

Hız. Âdem'den sonra telbiye Hz. İbrâhim'e atfedilir. Rivayetlerde anlatıldığına göre o Beyt'i inşa ettikten sonra Allah Teâlâ “İnsanlar arasında Haccı ilan et”³³ emrini vermiştir. Hz. İbrâhim Doğu, Batı, Şam, Yemen taraflarına dönerek tek tek davette bulunduğunda³⁴ insanlar “Buyur Allahım buyur!”³⁵ şeklinde cevap vermişler ve nihayetinde Hz. İbrâhim'in telbiyesi belli olmuştur. Onun dile getirdiği telbiye kısaca şöyleydi:

لبيك اللهم لبيك، لبيك لا شريك لك

“Buyur Allahım buyur, buyur! Senin ortağın yoktur.”³⁶

Doğal bir süreçle oluştuğu anlaşılan bu telbiye, insanların nidasıyla başlayıp tevhit unsurlarıyla nihayete eren bir formdadır. Oldukça sade ve öz olan bu formun ilk zamanlarda basit yapıdaki Kâbe motifine uygun olduğu düşünülebilir. Bu form uzun süre kullanılmış ve nihayetinde Arap toplumu arasında iyice yaygınlaşmış olmalıdır.

³¹ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrû'l-kebir*, 3/125.

³² Kister, “Labbayka, Allâhumma, Labbayka”, 41.

³³ el-Hâc 22/27.

³⁴ Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîrû'l-kebir*, 3/125.

³⁵ Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, thk. Rüşdî Sâlih Müslîh (Beyrût: Dâru Endülü's, ts.), 1/67.

³⁶ İbn İshâk, *es-Sîre*, 1/61; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 119; İbn Saîd, *Neşvetü't-tarab*, 78; Leylâ Tevfik el-Ömerî, “Telbîyatü'l-Arab fî'l-Câhiliye”, *Mecelletü Câmiatü Dimaşk* 21 (2005): 147; Ateş, *Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, 143.

İslâm öncesi Arap kültüründe en yaygın bilinen Hz. İbrâhim telbiyesinin yanında Ezrâkî (öl. 250/864 [?]) diğer peygamberlerin de telbiyelerinin olduğunu bildirir. Buna göre Hz. Mûsâ'nın "Buyur Allah'ım! Ben senin kulunum. Buyur Allah'ım! (كُنِّيكَ عَبْدِي أَنَا مَعَاكَ، فَخَرَّ مُوسَى سَاجِدًا)³⁷ Hz. Yûnus ise "Buyur Allahım! Ey sıkıntıyı kederi kaldıran, Buyur Allah'ım Buyur!" (كُنِّيكَ فَزَاحَ الْكَرْبِ كُنِّيكَ) şeklinde telbiye getirmiştir. Hz. İsa'nın da "Buyur Allah'ım! Ben senin kulunum. Senin kölenin kızı olan kulunun oğluyum!" (كُنِّيكَ أَنَا عَبْدُكَ، ابْنُ أُمَّتِكَ، بِنْتُ عَبْدِكَ كُنِّيكَ) diye farklı peygamberlerin telbiye getirdiğini kaydetmektedir.³⁸ Mekke'nin kadim bir şehir ve Kâbe'nin diğer peygamberler tarafından ziyaret edilen kutsal bir belde olduğunu ispata soyunan Ezrâkî'nin halk arasında dolaşan bu rivayetleri toplayarak kendi düşüncesine delil yaptığı, hatta onlara bir ayar çektiği anlaşılar.

Hz. Muhammed'den önceki peygamberlerin telbiyelerine içerik olarak bakıldığında Allah'ın çağrısına her zaman hazır oldukları; tevhit akidesini hep önde tuttukları; yaşadıkları imtihanlar, zorluklara karşı Allah'a sığındıkları ve kendi hakikatlerini telbiyelere yansıttıkları söylenebilir. Ancak Hz. İbrâhim'in telbiyesi haricinde diğerlerinin aidiyeti şüphelidir.

2.2. Cahiliye Dönemine Ait Telbiyeler

Arapların İslâm'dan önce hac ve umre için Kâbe'ye gitmeye niyet ettiklerinde telbiye getirmektedirler. İlk zamanlar telbiyeleri tevhit formundaydı. Ancak peygamberlerin başlattıkları telbiyeleri fırsatını bulduklarında kendi lehlerine kullanmayı da ihmal etmediler. Zira telbiyeler hac zamanında yüksek sesle söylenen, söylendiği için ayıplanmayan ve hatta insan üzerinde ciddi etkileri olan ve sözleri büyük hükümler ve büyük faydalar içeren sözlerdi. Telbiyenin Kâbe'de söylenmesine izin verilen söz oluşu burada muhataplarına güç gösterisinde bulunmak isteyen kabilelerin dikkatini çekmiş ve hemen telbiye üzerinde bir çalışma başlatmalarını sağlamıştır. Dinleri değiştirmekten çekinmeyen Araplar nihayetinde telbiyeleri de değiştirerek kendilerine özgü formlar türetmişlerdir. Tevhit ilkesini terk ettiklerinde telbiyeler milliyetçilik, kabilecilik ve putperestliğin sembolü haline dönüştürmüşlerdir.

Hz. İbrâhim'den telbiyeyi devralan Arapların uzun süre onun formunu korudukları bildirilir. Hatta bu durum Nizar b. Meâd'a kadar korunduğu düşünülür.³⁹ Bu *telbiyelerin anası* olarak da ifade edilebilir.⁴⁰ Çünkü tüm Arap kabileleri o sözlere teslim olup uzun süre tekrarlamışlardır. Üstelik tek bir ilahı kastederek bunu dile getirmiş ve bu söz onları tek bir söylemde buluşturarak tek millet gibi bir araya gelmişlerdir. Dil ve din birliğini sağlayan bu söz, onları ruhen ve bedenlen bir arada tutmaya yetiyordu. Bu durum Amr b. Lühay'a kadar devam etmiştir. Kâbe'yi putlarla tanıştırdığı söylenen Amr, telbiyeleri de tahrif etmekle itham edilir ve tarihi bilgiye göre telbiyeyi (yani, şirk unsurları taşıyan telbiyeyi) ilk kez söyleyen kişi olarak kayıtlara geçmiştir. Rivayete göre, şeytan, bir ihtiyar kılığında Amr'a görünmüş ve ona bu ifadeleri telkin etmiştir. Amr, şeytandan duyduklarını aynen tekrarlamış, daha sonra Araplar da bu telbiyeyi benimseyerek onun izinden gitmiştir.⁴¹ Muahhar kaynaklarda yer alan bu bilgi, sonradan türetilmiş olsa da bilinen bir gerçek var ki kabilelerin telbiye türetmesi putperestlikle eş zamanlı olarak başlamış bir faaliyettir. Cahiliye Arapları

³⁷ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/68.

³⁸ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/73.

³⁹ Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, thk. Ahmed Zeki Paşa (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 2000), 7.

⁴⁰ Ömerî, "Telbiyâtü'l-Arâb fi'l-Câhiliyye", 149.

⁴¹ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin Beşşar Avvâd Ma'ruf (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1434/2013), 2/459.

zaman içinde hac ve umre ibadetine başlarken ve sair zamanlarda kullandıkları, kendilerine özgü telbiyeler üreterek putlarının emrine amade olduklarını bildirmek istemişlerdir.⁴²

2.2.1 Kabilelere Ait Telbiyeler

Araplarda kabile hayatının ne zaman başladığına dair son dönemde yapılan çalışmalarda 7 ila 9 bin yıl öncesinde, yani M.Ö 5000-7000'lerde var olduğu söylenmekle birlikte bu tarihten öncesi kesin olarak bilinmemektedir.⁴³ Arap kabilelerinin Nuh'un oğlu Sam'a yakın bir dönemde ortaya çıkmış olması bu ihtimali biraz daha güçlendirmektedir. Erken dönemde güney bölgelerde başlayan kabile hayatı, zamanla Arap Yarımadası'nın tamamında etkili olmuştur. Bu uzun süreçte çoğalan Araplar Kahtân ve Adnân olmak üzere temelde iki kökten türemiştir. Saf Araplar olarak da nitelendirilen Kahtânlılar Adnânlılara nazaran yarımada daha uzun süre yaşamışlardır. Her iki grup kendi içerisinde farklılıklar barındırsa da tamamı tevhit çağrısına muhatap olmuş, Kâbe'yi ziyaret etmekle mükellef kılınmış ve bu nedenle hepsi de bu kutsal evi ziyaret ederken telbiyeler getirmiştir. Tarihi veriler bu iddiayı kısmen doğrulamaktadır. Lakin her iki grup tevhit üzere sabit kalmayarak sapmalara uğramış ve bu sebeple tarihi süreçte çeşitli telbiyeler türetmişlerdir. Onların türettikleri bu telbiyelerden tarihi kaynaklara yansıyanlar şöyledir:

Tablo 1: Kabilelere Ait Telbiyeler

Kabile İsmi	Telbiye	Bölge
Kureyş ⁴⁴	Buyur Allahım buyur! Senin ortağın yoktur, buyur! Ancak senin kendisine ve elindeki her şeye malik olduğun ortağın müstesna (Bununla ibadet olunan melekleri kastederlerdi). لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ! لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ، تَمْلِكُهُ، وَمَا مَلِكٌ ⁴⁵ لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ، لَبَّيْكَ، لَا شَرِيكَ لَكَ إِلَّا شَرِيكَ هُوَ لَكَ. تَمْلِكُهُ وَمَا مَلِكٌ ⁴⁶ لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ. لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ. إِلَّا شَرِيكَ هُوَ لَكَ. تَمْلِكُهُ وَمَا مَلِكٌ أَبُو بَنَاتٍ فِي قَدْكَ ⁴⁷	Kuzey
Kinâne ⁴⁸	Buyur Allahım buyur! Arefe, dua ve vakfe gününde buyur. Buyur senin şerikin yoktur. Ancak sana ait olan, her şeyine sahip olduğun ortağın müstesna. لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ. يَوْمَ التَّعْرِيفِ يَوْمَ الدَّعَاءِ وَالْوَقُوفِ ⁴⁹ لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ. يَوْمَ التَّعْرِيفِ يَوْمَ الدَّعَاءِ وَالْوَقُوفِ. وَذِي صَبَاحِ الدَّمَاءِ مِنْ تَجْجَاهِهَا وَالتَّزْيِيفِ ⁵⁰	Kuzey
Temîm ⁵¹	Buyur gündüzlerimizi elinde tutan! Soğutan ısıtan. Kendisine hiçbir şeyin zarar veremediği. Niyetimiz iyiliği müstakim olan Rab içindir.	Kuzey

⁴² Emrah Dindi, "Câhiliye Arap Hac Ritüellerinin Kur'an'daki Menâsikle Diyalektik İlişkisi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/1 (15 Haziran 2017), 590-591.

⁴³ Temir, *Arap Yarımadası'nda Kabile Hayatı*, 50-55.

⁴⁴ Kister Hums'tan sayılan Kureyş, Huzâa, Kinâne ve Âmir b. Sa'saa'nın bu telbiyeyi ortak kullandığını ifade eder. Kister, "Labbayka, Allāhumma, Labbayka", 50.

⁴⁵ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 3/124; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/308.

⁴⁶ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, 7; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 311.

⁴⁷ Kutrub, *Kitâbü'l-Ezmine*, 39.

⁴⁸ Kister, Kureyş'in de bu telbiyeyi kullandığını ve ona bazı eklemeler yaptığını söyler. Kister, "Labbayka, Allāhumma, Labbayka", 53.

⁴⁹ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/308.

⁵⁰ Kutrub, *Kitâbü'l-Ezmine*, 40.

⁵¹ Bu telbiyeyi Hindif, Temîm ve Esed kabilelerinin ortak söylediği de rivayet edilir. Bk. Kister, "Labbayka, Allāhumma, Labbayka", 53.

	لبيك ما نهارنا نجره، إدلاجّه ويرده وحره، لا يتقي شيئا ولا يضره، حجا لرب مستقيم بره⁵² لا نتقي شيئا ولا نضره ... حَجًّا إِلَيْكَ مستقيماً برّه لَبَّيْكَ ما نهارنا نجرّه ... أدلاجّه وحرّه وقرّه⁵³	
	Buyur Allahım buyur! Sen görüyorsun ki Temîm putlarını geride bıraktı da sana geldi. Rabbine karşı duasını samimi kıldı. Hacı görene ve bilene tahsis etti. O ki kudret sahibi. Mekke için Rab ve gören.	Kuzey
	لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ! لَبَّيْكَ لَبَّيْكَ عن تميم قد تراها قد أخلقت أثوابها وأثواب من وراءها، وأخلصت لربها دعاءها⁵⁴ مكت للربومندبره قد افردت حج لمنبرها، قد فاز بالقدرة وابتناها،⁵⁵	
Rebîa	Buyur Allahım, dosdoğru bir hacca! İbadet ve bendeliğe. Yolları aşarak sana geldik, sevdiklerimizi geride bırakarak. Başlarımızı halk etmek için.	Kuzey
	لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ حجا حقاً، تعبداً ورقاً، لم نأتك للمناحة، ولا حجا للرباحة⁵⁶ Buyur, rabbimiz buyur, Rebîa'dan yana buyur.! İşiten ve itaat eden Rebîa. Bir Rabb için geldiler ki o kilisede kendisine ibadet edilen değil. O, iletişim kuran ya da yabancılik gösteren herkesin Rabbidir.⁵⁷	
	لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ. لَبَّيْكَ [عن] ربيعة. سامعةً مطيعةً⁵⁸ لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ. لَبَّيْكَ [عن] ربيعة. سامعةً مطيعةً. لرب ما يُعبد في كنيسة ربيعة. ورب كل واصل أو مُظهر قطيعة⁵⁹	
	Buyur Rabbimiz buyur! Bizler sana yöneldik.	
Rebîa'dan Bekr b. Vâil	لَبَّيْكَ رَبَّنَا لَبَّيْكَ، لَبَّيْكَ إِنْ قَصَدْنَا إِلَيْكَ⁶⁰ Sana gerçekten, hakikaten geldik. İbadet ve tevazu ile geldik. Senin yanına hediye vermek için geldik, ticaret yapmak için değil	Kuzey
	لَبَّيْكَ حَقًّا حَقًّا. تَعْبُدًا وَرَقًّا. أَتَيْنَاكَ لِلْمِيَاحَةِ وَلَمْ نَأْتِ لِلرَّقَاحَةِ. الْمِيَاحَةُ: الْعَطِيَّةُ. وَالرَّقَاحَةُ: التَّجَارَةُ⁶¹ Buyur Allahım buyur! Buyur ki sen Rahmansın. Kays Aylan sana geldi. Bineklisi- yürüyeniyle, yaşlısı-çocuğuyla. Rahman olana hepsi muhtaçlıklarını arz ederler ve putlara.	Kuzey
Kays Aylan	لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ. أَنْتَ الرَّحْمَنُ. أَتَيْتُكَ قَيْسُ عِيْلَانَ. رِجَالُهَا وَالرَّكْبَانُ⁶² لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ. أَنْتَ الرَّحْمَنُ. أَتَيْتُكَ قَيْسُ عِيْلَانَ. رِجَالُهَا وَالرَّكْبَانُ. بَشِيخُهَا وَالْوِلْدَانُ. مُذِلَّةٌ لِلدَّيَّانِ⁶³ Buyur! Eğer Bekr olmasaydı yine Benî Gifâr seni telbiye ederdi. İnsanlar sana hürmet gösterir ve sana tazimde bulunurlardı. Biz de bu sada olduğu müddetçe sana gelirlerdi.	

⁵² Mukātil b. Süleymân, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 3/124.

⁵³ Kutrub, *Kitâbü'l-Ezmine*, 40.

⁵⁴ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/308.

⁵⁵ Kister, "Labbayka, Allāhumma, Labbayka", 53.

⁵⁶ Mukātil b. Süleymân, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 3/124.

⁵⁷ Kister bu telbiyenin Bekr b. Vâil'e ait olduğunu söyler. Bekr b. Vâil ise Rebîa'nın bir alt kolu olması sebebiyle bu telbiyenin her ikisi için söylenmesi doğru olabilir. bk. Kister, "Labbayka, Allāhumma, Labbayka", 55.

⁵⁸ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/308.

⁵⁹ Kutrub, *Kitâbü'l-Ezmine*, 41.

⁶⁰ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/308.

⁶¹ Kutrub, *Kitâbü'l-Ezmine*, 41.

⁶² Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/308.

⁶³ Kutrub, *Kitâbü'l-Ezmine*, 39.

Sakîf	Buyur Allahım buyur! İşte Sakîf ve dostları senin kudretine yanaştı. Bu eller malı-mülkü tek edip seni ümit ederek geldiler. Lât ve Uzzâ senin emrindedir. Putlar tazim ederek sana boyun eğmişlerdir. Bize mağfîret et. Ve bu affını sürekli kıl.” لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ. هَذِهِ ثَقِيفٌ قَدْ أَتَوْكَ وَخَلَّفُوا أَوْثَانَهُمْ وَعَظَّمُوا. قَدْ عَظَّمُوا الْمَالَ وَقَدْ رَجَوْكَ. عَزَّاهُمْ وَاللَّاتُ فِي يَدَيْكَ. دَانَتْ لَكَ الْأَصْنَامُ تَعْظِيمًا إِلَيْكَ. قَدْ أَدْعَنْتَ بِسَلْمِهَا إِلَيْكَ. فَاغْفِرْ لَهَا فِطْلًا عَفَرْتَ.^{٦٥}	Kuzey
Esed ve Gatafân Kabileleri	Buyur! İhtiyaç sahibi ve hüznü olanın kendisine koştuğu! Karnında çocuğu olanın kendisine geldiği. Dinleri Hristiyanların dinine muhalif onların. تَعَدُوا قَلْقًا وَضِيئًا، مَعْتَرِضًا فِي بَطْنِهَا جَنِينَهَا، مُخَالِفًا دِينَ النَّصَارَى دِينَهَا لَبَّيْكَ، إِلَيْكَ^{٦٦}	Kuzey
Esed	Buyur Allahım buyur! Ey Rabbimiz! Benî Esed sana yöneldi. Yücelikler, vefa ve tahammül sahibi Benî Esed. Mal, erkek evlatlar ve güç bizde. Sen ki bu hac yerlerinin ve bu beldenin Sahibi! Güç sahibi, Tek olan! Hiçbir şeye benzemeyen! Kim ibadet ederse etsin biz putlara ibadet etmeyiz. لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ. رَبَّنَا أَقْبَلْتَ بَنُو أُسْدٍ. أَهْلُ الْوَفَاءِ وَالنَّوَالِ وَالْجَلْدِ ... فِينَا النَّدَى وَالذَّرَى وَالْعَدَدُ وَالْمَالُ وَالْبَنُونَ فِينَا وَالْوَلَدُ ... الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ وَالرَّبُّ الصَّمَدُ لَا نَعْبُدُ الْأَصْنَامَ حَتَّى يَجْتَهِدَ لِرَبِّهَا وَنَعْتَبِدُ ... لِحُجَّةِهَا لَهَا الدِّمَا وَحُجَّتِهَا حَتَّى تَرُدَّ لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ ، يَا رَبُّ أَقْبَلْتَ بَنُو أُسْدٍ ، أَهْلُ التَّوَانِي وَالْوَفَاءِ وَالْجَلْدِ إِلَيْكَ^{٦٧}	Kuzey
Hüzeyl	Buyur! Hüzeyl’li kulların geldi. Akan sel suyu gibi hac için geldi. Gece gündüz yürürüz. Kibirleşmek için değil samimiyetimizi göstermek için geldik. لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ. لَبَّيْكَ عَنْ هُذَيْلٍ. [قَدْ] أَدْلَجْتُ بَلِيلٍ. تَعَدُو بِهَا رَكَائِبُ إِبِلٍ وَخَيْلٍ^{٦٨} لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ. لَبَّيْكَ عَنْ هُذَيْلٍ. [قَدْ] أَدْلَجْتُ بَلِيلٍ. تَعَدُو بِهَا رَكَائِبُ إِبِلٍ وَخَيْلٍ. خَلَّفْتُ أَوْثَانَهَا فِي عَرْضِ الْجَبِيلِ. وَخَلَّفُوا مَنْ يَحْفَظُ الْأَصْنَامَ وَالطَّفِيلِ. فِي جَبَلٍ كَأَنَّهُ فِي عَارِضِ مُخَيْلٍ. تَهْوَى إِلَى رَبِّ كَرِيمٍ مَاجِدٍ جَمِيلٍ^{٦٩}	Kuzey
Ahmesîler	Buyur Allahım buyur! Sen onlara düşmanlık edenlere karşı yardım et. Her ikinin üçüncüsü olan. Lât ve Uzzâ’nın Rabbi. Mukaddes olan Kâbe’nin ve o civarın Rabbi. Sana korkan kimselerin hali üzere geldik. Bize sabit-kadem gönüller hediye et. Zira bu kimseler putlarını geride bırakıp geldiler.^{٧٠} لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ ، لَبَّيْكَ أَنْتَ رَبُّ الشَّعْرِى فَا (نَصْر) هُمْ مِمَّنْ تَعْدَى، رَبُّ الثَّالِثَةِ الْآخَرَى، وَرَبُّ اللَّاتِ وَالْعِزَّى، وَالْكَعْبَةِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ تَدْعَا، جِئْنَاكَ عَلَى طَرِيقٍ مِنْ يَخْشَى تَهْدِي بِنَا الْمُضْمَرَاتِ تَتِمَادَى، قَدْ خَلَفُوا الْأَوْثَانَ خُلُوصًا	Kuzey

⁶⁴ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrûl-kebîr*, 3/124.

⁶⁵ Kutrub, *Kitâbü'l-Ezmine*, 39.

⁶⁶ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/308.

⁶⁷ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrûl-kebîr*, 3/125.

⁶⁸ Kutrub, *Kitâbü'l-Ezmine*, 40.

⁶⁹ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/308.

⁷⁰ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/308.

⁷¹ Kutrub, *Kitâbü'l-Ezmine*, 40.

⁷² Kister, “Labbayka, Allāhumma, Labbayka”, 55.

Yemenliler	Biz sana gelen birer köleyiz/garibiz. Sen Yemenli kullarına nazar et. Ta ki ikinci kez de selametle genç develerimizle senin için haccedelim.	Güney
Akk	إليك عانية، عبادك اليمانية، كيما نحج الثانية، على القلاص الناجية نحن غرابا عك عك ^{٧٣} Senden gayrısı için haccetmek yoktur. Senden ister ve yardım talep ederiz. Yardımını yağdır. Bizi arındır. Böbürlenmek için gelmedik. Samimiyetimizi göstermek için geldik. فاسق فينارما فكا، وزادزكا، لم مأت للرقاحة. وواجبا الصاحه لاحج الا حجك، مسألک وستغيث بك، ^{٧٤} أَتَيْنَاكَ لِلنَّصَاحَةِ ... وَلَمْ نَأْتِ لِلرَّقَاحَةِ كَيْمًا نَحْجُ ثَاتِيَه ... عَلَى قِلَاصٍ نَاجِيَه عَاكَ إِلَيْكَ عَانِيَه ... عِبَادُكَ الْيَمَانِيَه ^{٧٥}	Güney
Akk ve Eş 'ar	Rahman olan için haccetmeye. Putlar O'na muhtaçtır. Bizim günahlarımızı affet! نحج للرحمان بيتا عجا مستترا مضببا محجبا ^{٧٦}	Güney
Cüzam	Buyur Allahım buyur! Hayal ve idrak sahibi Cüzam'dan yana buyur! Büyük yöneticilerin sahibinden yana buyur! Onlar ki hem öncü hem de aslı temin eden unsurdurlar. Putların İlah'ına geldiler; binekli- yürüyerek. Rahman'ı büyülemek için. ^{٧٧} بني الملوك العظام لبيك من جذام ، ذوي النهي وألحالم ^{٧٨}	Güney
Cürhüm	Buyur! Cürhümlüler senin kulundur. Diğer insanlar bir tarafa onlar kadim kullarıdır. Yemin olsun ki onlar senin beldelerini imar ettiler. Ey Rabbimiz! Buna diğerlerinin gücü yetmezdi. Onlar senin vaadine de (intisap eden) ilklerdir. Sana düşmanlık edenlere düşmanlık ederler. Ta ki bu vadinde dinini hâkim kılabilsinler. لبيك إن جرهما عبادك، والناس طرف وهم تلادك، وهم لعمرى عمروا بلادك، لا يطاق ربنا يعادك، وهم الأولون على ميعادك، وهم يعادون كل من يعادك، حتى يقيموا الدين في وادك ^{٧٩}	Güney
Zübeyd	“Özür olarak kabul et. Seni büyüklüyoruz. Buyur! Bu Zübeyd ki sana noksanlıkla geldi. Gönülleri hastalıklı. Yolları kat ettiler, engebeli dağları aştılar. Senin ortaklarını geride bıraktılar. Şimdi ise hamd olsun şöyle diyoruz: Buyur Allah'ım buyur! Doğruluk üzere. Buyur Allahım buyur! Rablerin Rabbi! Bize zaferi tattır. Buyur, cevabımız dosdoğru olmak üzere. Sebepler, kanlar ve gürültüler. Hepsi doğruluk üzere. Bütün beldelerde putları kahr et.” ^{٨٠} لبيك تعظيما اليك عذرا هذه زبيد قد اتتك قصرا، وتعد بنا مضممرات شزرا، يقطعن خبتا وجبالاوعرا، قد خلفوا الانداد خلوا مفرا ونحن، والعمد، مقول اليوم. لبيك اللهم لبيك، تلييت صدق، لبيك اللهم لبيك، رب الارباب، تعدو بناسرر غلاب، لبيك مخلصه الجواب، العجيج والدماء والاسباب، قاهر كل وثن وصنم في البلاد	Güney

⁷³ Mukātil b. Süleymān, *et-Tefsīrū'l-kebīr*, 3/124; İbnü'l-Kelbī, *Kitābü'l-Esnām*, 7; İbn Habīb, *el-Muhabber*, 313.

⁷⁴ Kister, “Labbayka, Allāhumma, Labbayka”, 54.

⁷⁵ Kutrub, *Kitābü'l-Ezmine*, 41.

⁷⁶ Ya'kūbī, *Tārīhu'l-Ya'kūbī*, 1/309.

⁷⁷ Kister, “Labbayka, Allāhumma, Labbayka”, 56.

⁷⁸ Ya'kūbī, *Tārīhu'l-Ya'kūbī*, 1/309.

⁷⁹ Mukātil b. Süleymān, *et-Tefsīrū'l-kebīr*, 3/125.

⁸⁰ Kister, “Labbayka, Allāhumma, Labbayka”, 55.

Hemdân ve Havlân	Ey bu evin sahibi buyur! Bu kimseler Hemdanlı hacılardır. Binekleriyle sana geldiler. Af ve mağfiretin Rabbini kastediyorlar. Samimiyeti yüklenmişler. ⁸¹	Güney
	لبيك رب البنيان، هذا حجيج همدان ، قد أتاك ركبان ، تريد رب غفران، قد أوجبت النصاح	
Hemdân ve Himyer	Buyur! Himyer, Hemdân ile onların anlaşmaları Hâşid ve Elhân adına.	Güney
	لبيك عن حمير وهمدان والحليفين من حاشد والهان ⁸²	
Himyer	Buyur Allahım buyur! Otorite ve söz sahiplerinden. Hayal ve idrak sahiplerinden. Onlar ki akrabayı gözetir, günahlara yaklaşılmazlar, İslâm ve beri olmaları sebebiyle. Mahlûkatın Rabbi 'ne muhtaçlıklarını arz ediyorlar.	Güney
	لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ. عن الملوك الأقوال. ذوي النهى والأحلام. والواصلين الأرحام. لا يقربون الأثام تنزهًا وإسلامًا. ذلوا لرب كرام ⁸³	
Ezd	Buyur Allahım buyur! Buyur! Himyeri senin Yemenli kullarıdır. Onlar ki üstleri başları dağınık olarak zorlukları aşarak geldiler. Genç develer üzerinde. Ta ki ikinci bir kez daha haccedebilsinler. Kazanç için değil samimiyetimizi ortaya koymak için geldik. ⁸⁴	Güney
	يا رب لولا أنت ما سَعَيْنَا ... بَيْنَ الصَّغَا والمُرَوَّتَيْنِ قَيْنَا ⁸⁵	
Kudâa	Ya Rabbi, eğer sen olmasaydın, biz Safa ile Merve arasında çaba göstermezdik.	Güney
	لبيك رب الأرباب ، تعلم فصل الخطاب ، مللك كل مثاب ⁸⁶	
	Buyur Allahım buyur! Kudâa'dan yana buyur! Kıyamet saatinin Rabbinde boyun eğdiler. İşitip, itaat ettiler. Yumuşak başlılıkla geldiler.	
	لبيك من قضاة، لربها دفاعة، سمعا وطاعة ⁸⁷	
	Hill'in ve ihramın Rabbi Buyur! Kulunun makamına merhamet buyur ve önder ol! Zira onlar yalınayak sana geldiler.	Güney
Kinde Hadramevt ve Sekûn	Buyur Allahım buyur! Buyur ki senin ortağın yoktur. Yalnızca senin sahibi olduğun ortağın müstesna. Dilersen O'nu yok eder, terk edersin. Sen hilm sahibisin. Onu terk et! ⁸⁸	Güney
	لبيك ال شريك لك، تملكه، أو تملكه، أنت حكيم فاتركه ⁸⁹	
Gassân	Buyur Allahım buyur! Yöneticilerimizden yana buyur! Sen kavmimizin Rabbin! Nida sanadır. Bu kalabalığımız, gürültümüz ve haccımız da senin içindir. ⁹⁰	Güney
	لبيك رب غسان، راجلها والفرسان ⁹¹	

⁸¹ Kister, "Labbayka, Allāhumma, Labbayka", 55.

⁸² Ya'kūbî, *Târîhu'l-Ya'kūbî*, 1/309.

⁸³ Kutrub, *Kitâbü'l-Ezmine*, 41.

⁸⁴ Kister, "Labbayka, Allāhumma, Labbayka", 55.

⁸⁵ Kutrub, *Kitâbü'l-Ezmine*, 41.

⁸⁶ Ya'kūbî, *Târîhu'l-Ya'kūbî*, 1/309.

⁸⁷ Ya'kūbî, *Târîhu'l-Ya'kūbî*, 1/309.

⁸⁸ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 3/125.

⁸⁹ Kister, "Labbayka, Allāhumma, Labbayka", 56.

⁹⁰ Ya'kūbî, *Târîhu'l-Ya'kūbî*, 1/309.

⁹¹ Kister, "Labbayka, Allāhumma, Labbayka", 56.

⁹² Ya'kūbî, *Târîhu'l-Ya'kūbî*, 1/309.

Be'le	Buyur Allahım buyur! Be'le'den yana buyur. O ne güzel kavimdir. Öyle ki mukaddes Kâbe'de öyle bir kavim görürsün ki putlarını kavimlerinin arasında bırakıp sana gelmişlerdir.	Güney
Devs	Buyur putların Rabbi olan Allah'ım buyur! Yürüyerek-binekli geldik. Devs sana işiten-itaat eden vaziyette geldi. Nice kavuşanlar vardır ki hakikati ayrılık üzeredir. ⁹³	Güney
Mezhic Kabilesi	Buyur Allahım buyur. (Bizi perçinimizden tutan!) Yüce semaların Rabbi, Uzzâ ve Lât'ın Rabbi. ⁹⁴	Güney
Ka'b b. Vebre'nin Telbiyesi	Harem ve dışının (Hill) Rabbi olan buyur. Bu kölelerinin(kadın-erkek) hatalarını affet. Ayakları üzere yürüyerek sana geldiler. ⁹⁵	Güney

Yukarıdaki tabloya bakıldığında Arap kabilelerinin telbiye konusunda birbirleriyle yarış içerisinde oldukları anlaşılır. Telbiye sayesinde kendi kültürlerini aktarma telaşına düşmüşlerdir. Haseb, nesep ve mefahir gibi kavramların oldukça geliştiği Arap Câhiliyesinde bireysel bazda telbiyelerin türetilmesi makul gözükmemektedir. Ancak bu tablodan hangi kabilenin bu işe ilk başladığı ve bunları kimlerin uyarladığı anlaşılmaz. Kaynaklar, bu işi ilk başlatan kabilenin Huzâa olduğu yönünde bir tahminde bulunsa da Arap kabilelerin birçoğu Huzâa'dan önce putperestliğe yöneldiğinden telbiye üretme işinin daha önceden başlamış olması mümkündür. Kimin başlattığı konusunda ilk akla gelen tahmin ise her kabilenin kendisine ait şair, arraf ve kâhinleridir. Muhtemelen bunlar kabile reisi veyahut kabile fertlerinin isteklerine uygun telbiyeler üretip kabilelerine mal ettiler. Telbiyelerin kafiyeli oluşu bu işte şairleri bir adım öne çıkarır.⁹⁶

Tablodan anlaşıldığı kadarıyla İslâm öncesi Arap toplumunun önde gelen kabilelerinin bir veya birden fazla telbiyesi olmuştur. Buradan yola çıkarak telbiyenin tek bir içerikte olmadığını söyleyebiliriz. Kuzey ve Güney kabilelerinin inanç yapısı telbiyelere konu olmuş olup iki bölgeyi kıyasla Güney kabilesinin söylemlerinin daha ağır bastığını düşündürmektedir. Diğer taraftan bazı kabilelerin telbiyelerinin daha kafiyeli olduğunu fark edilir. Nitekim Temîm ve Esed kabilelerinin telbiyeleri oldukça uyaklı ve düzenli olmalarıyla bilinirler.⁹⁷

Telbiyeler mahiyet itibari ile kısa ve özlü sözler olmalarına rağmen bazı kabileler sözü uzatarak telbiyeleri asıl formundan uzaklaştırmışlardır. Mesela Cürhüm'e nispet edilen telbiye yarı hutbe formundadır. Telbiyeler hac ve kutsal olanla bağlantılı söylemler olduğundan kabileler rakiplerine karşı yüce kudretten yardım isterken samimiyetini de izhar etmek için herhangi bir menfaat

⁹³ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/309.

⁹⁴ Kister, "Labbayka, Allāhumma, Labbayka", 56.

⁹⁵ Kister, "Labbayka, Allāhumma, Labbayka", 55.

⁹⁶ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/309.

⁹⁷ Kister, "Labbayka, Allāhumma, Labbayka", 55.

⁹⁸ Ebü'l-Alâ el-Ma'arrî, *Risâletü'l-gufrân*, 187.

⁹⁹ Kister, "Labbayka, Allāhumma, Labbayka", 54.

karşılığı gelmediklerini açıkça dile getirmişlerdir. Rebîa kabilesi fertlerinin “Bir yer elde etmek yahut bir kazanç uğruna gelmedik.” ifadeleri gizli bir kibri barındırsa da söylemde samimi davranmalarını sağlamıştır. Kimi telbiyeler ise geleceği yönlendirmeye ve gelecekte güçlerini koruyacaklarını temin eden cümlelerle dizayn edilerek dost ve düşmana karşı güç devşirilmiştir. Kays Aylan’ın telbiyesinde olduğu gibi “Kimse olmasa filan yine gelirdi.” şeklindeki ifadeler tam olarak bu niyetle ilave edilmiştir.

Mukâtil b. Süleyman’dan Kister’e kadar birçok müellifin zikrettikleri telbiyeler bir araya getirildiğinde mevcut sayının çok olmadığı, tekrarlarla birlikte en fazla elli sekiz telbiyenin var olduğu iddia edilir.¹⁰⁰ İddiaları destekleyecek listeler sıralansa da bazıları tekrar yahut Kudâa kabilesinde olduğu gibi aynı konuda ikinci bir rivayetten ibarettir. Ayrıca tüm kaynaklardaki telbiyeler bir araya getirildiğinde hepsinin aynı olmadığı, bir kabileye ait telbiyenin müellifler arasında farklı şekillerde aktarıldığı fark edilir. Bunda ravilerin farklılığının etkili olabileceği gibi zaman mefhumunun da etkisi muhtemeldir. Zira iki asır sonra yazıya geçirilen kalıpların bozulması ve unutulmaya yüz tutması kaçınılmaz bir gerçektir. Ayrıca telbiyenin ibadetle ilgili bir forma dönüşmesi diğer telbiyelerin kullanımını engellemiştir.

2.2.2. Putlara Yönelik Telbiyeler

Telbiyeler, sevgi, samimiyet, teslimiyet ve bağlılığı içerdiğinden İslâmiyet öncesi Araplar putlarına telbiye getirir ve dualarla onları anarlardı. Cahiliye dönemi Araplarının hac ritüelleri büyük ölçüde bir ve ortak bir yapıdaydı. Putları yüceltmek, Kâbe’yi tavaf etmek, hac yapmak, Arafat’ta vakfe yapmak, Müzdelife’ye gitmek, kurban sunmak ve hac için niyet etmekten ibaretti.¹⁰¹ Kâbe etrafında haftalık olarak tavaf ettiklerini ve Hacerü’l-Esved’i öptüklerini, Safa ile Merve arasında sa’y yapar; telbiye getirirken bağlı oldukları putları özel olarak zikrederdi.¹⁰² Cevad Ali’nin de belirttiği üzere telbiye cümlelerinin yüksek sesle tekrar edilmesi, Cahiliye dönemi Araplarının putlarının emrine uymaya kararlı olduğunu düşündüklerinden kaynaklanıyordu.¹⁰³ Onların bu dönemde dile getirdikleri bazı telbiyeler şöyledir:

Tablo 2: Putlara Ait Telbiyeler

Put İsimleri	Telbiyeleri
İsaf ¹⁰⁴	Buyur Allah’ım buyur! Senin ortağın yoktur. Ancak senin ortak kıldığın ve sahibi olduğun ortağın müstesna. لبيك اللهم لبيك، لبيك، لا شريك لك إلا شريك هو لك. تملكه وما ملك ^{١٠٥}
Uzzâ	Buyur Allah’ım buyur! Canla başla! Ey bizi sana sevdiren... Buyur! لبيك اللهم لبيك، لبيك وسعديك، ما أحببنا إليك ^{١٠٦}
Lat	Buyur! Allahım buyur! Evimize oğulları yeter. Ne terk edilmiş ne de yıpratılmıştır. O tertemiz bir topraktır. Ona sahiplik edenler de yeryüzünün en iyileridir.

¹⁰⁰ Kister, “Labbayka, Allāhumma, Labbayka”, 35.

¹⁰¹ Ömerî, “et-Tevessül fi’t-Telbiyeti’l-Câhiliyye”, 538.

¹⁰² Cevad Ali, *Mufasssal*, 11/375.

¹⁰³ Cevad Ali, *Mufasssal*, 11/379.

¹⁰⁴ Kister bu telbiyenin Kureş ve hilflerine ait olduğunu bildirmiştir.

¹⁰⁵ Kister, “Labbayka, Allāhumma, Labbayka”, 51.

¹⁰⁶ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 311.

	لبيك اللهم لبيك، لبيك، كفى بيتنا بنية. ليس بمهجور ولا بلية. لكنه من تربة زكية ^{١٠٧} أربابه من صالحى البرية
Cihar	Buyur Allahım buyur! Günahlarımıza şifa ver. Bizi en iyi yola hidayet et. Bizi Cihar ile mutlu ve donanımlı kıl.
Süvâ‘	لبيك، اللهم لبيك. لبيك، إجعل ذنوبنا جُبار. واهدنا لأوضح المنار. ومتعنا وملنا بجهار ^{١٠٨} ‘Buyur Allahım buyur! Sana yöneldik buyur. Süva senin azatlı kölendir.
Şems ¹¹⁰	لبيك، اللهم لبيك. لبيك، أبنا إليك. إن سواع طُلبن إليك ^{١٠٩} Buyur Allahım buyur! Gündüzümüzün sıcağı, soğuğu ve serinliği kendisinden olan buyur! Ne kimseden korkar ne de kimseye zarar veririz. Dosdoğru bir hacca niyet ederiz.
Muharrak	حجا لرب مستقيم يره لبيك، اللهم لبيك. لبيك، ما نهارنا نجره. إدلاجه وحره وقره. لانتقى شيتا ولا نضره ^{١١١} Buyur Allahım buyur! Buyur. Doğru bir hacca, ibadet ve takvaya niyet ettik.
Vedd	لبيك حجا حقا. تعبدا ورقًا لبيك اللهم لبيك ^{١١٢} Buyur Allahım buyur! Sana özür borçluyuz, buyur!
Zü'l-halasâ	لبيك، اللهم لبيك. لبيك، معذرة إليك ^{١١٣} Buyur Allahım buyur! Sana en sevgili olan şey için buyur.
Müntabık	لبيك، اللهم لبيك، لبيك، بما هو أحب إليك Buyur Allahım buyur.
Menât	لبيك اللهم لبيك. لبيك ^{١١٤} Buyur Allahım buyur! Eğer Bekir olmasaydı yine Benî Gatafân seni telbiye ederdi. İnsanlar sana hürmet gösterir ve sana tazimde bulunurlardı. Bizde bu sada olduğu müddetçe sana gelirlerdi. Sen olmaksızın biz onlara düşmanlık üzereyiz.
Sa‘îd	لبيك اللهم لبيك. لبيك، لولا أن بكرنا دونك، يبرك الناس ويهجرونك. ما زال حج عثج يأتونك، إنا على عدوائهم من دونك ^{١١٥} Buyur Allahım buyur! Ne kibirlenmek ne de herhangi bir kazanç için geldik. Sadece sana itaat için geldik.
Ye‘ûk	لبيك لبيك، لم نأتك للمياحه. ولا طلبا للرقاحه. ولكن جئناك للنصاحه لبيك اللهم لبيك ^{١١٦} Buyur Allahım buyur! Bize şerden tiksindir. Bize iyiliği sevdirdi. Ta ki hakkı inkâr edip şerri işleyenlerden olmayalım.
Yegûs	لبيك، اللهم لبيك. لبيك، بغض إلينا الشر، وحب إلينا الخير. ولا تُبطننا فئاسر. ولا تفدحنا بعثار ^{١١٧} Buyur Allahım buyur! Bizi kendi katında sevimli kıl. Biz senin kullarınız. Sana geldik

¹⁰⁷ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 312.

¹⁰⁸ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 312.

¹⁰⁹ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 312.

¹¹⁰ Kister bu telbiyenin Hübel önünde söylendiği bildirir. Kister, “Labbayka, Allāhumma, Labbayka”, 54.

¹¹¹ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 312.

¹¹² İbn Habîb, *el-Muhabber*, 312.

¹¹³ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 312.

¹¹⁴ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 313.

¹¹⁵ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 313.

¹¹⁶ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 313.

¹¹⁷ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 314.

Nesr	Buyur Allahım buyur! Biz kullarız buyur! Biz (senin) gözcü ordularınız. Sen ise Hamid olan Rabbimizsin. Bize mülk ve ganimetimizi ver.
Zü'l-Lübâ	Buyur Allahım buyur! Bizi Mudar'dan yana selamette kıldın. Bu seferimizi de selametli kıl. Sen bizi bu iki hususta da gözet. Sonra da biz (terk edilmişlere) yardım et. Allah'ımız!
Merhab	Buyur Allahım buyur.! Biz senin yanındayız. Bizi sana sevdird.
Züriyah	Buyur Allahım buyur! Hepimiz nankörüz. Hepimiz senin üzerimizdeki nimetini inkârdayız. Her sinsi pusuya yatmışlara karşı bize yardım et.
Zü'l-Keffeyn	'Buyur Allahım buyur! Buyur ki Cürhüm kabilesi senin kulundur. İnsanlar bir tarafa onlar senin kadim kullarıdır. Biz senin dostluğuna en layık olanız.
Hübel	Buyur Allahım buyur.! Biz kutsiyetimizi mızraklarımızın ucunda meydana getirenleriz. İnsanlar ise başarımıza haset etmekte.

Tablodaki telbiyelere bakıldığında içerik olarak şirk barındırdığı görülmektedir.¹²⁵ Zira bu telbiyeler Arap politeizminin bir yansımasıdır. Putlara tapmadan önce tevhit düşüncesini benimsediklerinden telbiyeler *Lebbeyk Allahümme lebbeyk* formuyla başlar, fakat bir noktadan sonra politeizme kayar. Eski mukaddes bağı hiç terk etmeyen Cahiliye Arapları, mevcut telbiyeler üzerine vesenî bağlar eklenmişlerdir. Bu durum oldukça normaldir; çünkü İslâm öncesi Arapların kendilerine ait tanrıları, Kâbeleri ve ibadet mahalleri vardı.¹²⁶ Listedeki anlaşıldığı kadarıyla Araplar büyük putların tamamı için bir telbiye türetmiş ve bu üretimi yaparken putların öne çıkan yönlerini esas almışlardır. Bu tür rivayetlere ise daha çok İbn Habîb ilgi duymuş ve eserinde birleşik halde vermeye çalışmıştır. Mukâtil de bu konuyu aydınlatmaya gayret etse de verdiği liste İbn Habîb kadar ayrıntılı olmamıştır. İbn Habîb tüm gayretine rağmen yirmi civarında put telbiyesini derlemişse de hepsini tam olarak elde etmiş değildir. Örneğin Muntabık putuna dair telbiye

¹¹⁸ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 314.

¹¹⁹ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 314.

¹²⁰ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 314.

¹²¹ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 314.

¹²² İbn Habîb, *el-Muhabber*, 314.

¹²³ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 314.

¹²⁴ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 315.

¹²⁵ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, 7.

¹²⁶ Kister, "Labbayka, Allāhumma, Labbayka", 46; Hakan Temir, "Kutsalın Tezahürü ve Mekânın Etkisi Bakımından İslam Öncesi Arap Yarımadasındaki Kâbe/Beytler?", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/26 (2021), 120-149.

olduğunu öğrenmiş ancak bu konudaki sözü tam olarak öğrenemediğinden baş kısmını vermekle yetinmiştir.

Putlara ait telbiyeler, o putu ilah edinen kabilelere ait telbiyelerdir. Dolayısıyla her put telbiyesi aynı zamanda bir veya birkaç kabilenin de telbiyesiydi. Lakin burada kesin bir ayırım yapmak zordur. Nitekim Câhiliye poligamisinde her kabilenin kendisine has putu olabileceği gibi ortak tapılan mabutlar da söz konusuydu. Hal böyle olunca put ve ait olduğu kabile konusunda farklılıkların olması kaçınılmazdır. Ayrıca kullanımından iki asır sonra yazıya geçirilen put telbiyelerinde karıştırma ve yanlış anlaşılmalara da olacaktır. Mesela Kister'in verdiği listede Temîm, Esed ve Hindif'in Hübel önünde okuduğu bildirilen telbiye, kabile ismi belirtilmeden Şems'e nispet edilir ve aynı telbiye Temîm için ayrıca zikredilir.¹²⁷

2.2.3. Kadınlara Özgü Telbiyeler

Telbiyeler, bireysel ve toplu halde dile getirilmeye müsait söylemler olmakla birlikte özü itibarıyla kuşatıcı bir niteliğe sahiptirler. Çünkü ilahi menşeli olan bu formlar, inanan kimseleri renk, şekil, cinsiyet ve yaş ayrımı gözetmeksizin bir bütün olarak kapsamaktadır. İlahî dinler yapıları gereği ayrıcalık ve imtiyazdan uzak olduklarından insanları tek bir söz etrafında toplamayı şiar edinmişlerdir. Dolayısıyla nebevî telbiyeler bütüncül özellikte olmuştur. Ancak İslâm öncesi dönemde kabilelerin kendilerine has telbiye üretmeleriyle ayrılıkçı süreç başlamıştır. Hums ve Hill âdetlerinin Arapları çok fazla etkilediği, bundan dolayı ayrıştıkları, Humsluların kendi ayrıcalıklarını dile getiren telbiyeler türettikleri ve buna karşılık Hill'in de kendi durumunu koruyan söylemlerde bulundukları telbiyelere yansıyan bir gerçektir. Kabile blokları arasındaki bu dağılma daha sonraları cinsiyet bağlamında yeni bir özgüleşme sürecini de beraberinde getirmiştir. Hums ve Hill anlayışından dolayı Kâbe'de çıplak tavaf yapmak zorunda kalan kadınlar kendilerine özgü bir telbiye formu tutturmuşlardır. Rivayetlerde anlatıldığına göre kadınlar serinlemek amaçlı mendil şeklindeki yelpazelerini alarak şöyle derlerdi:

اليوم يبدوا بعضه أو كله، وما بدا منه فلا أحله، كم من لبيب عقله يضلّه، وناظر ينظر فما يمله ضخم من الجثم عظيم ظله

“Bugün (vücudumun) bazısı ya da hepsi görünmekte ve görünmekte olanı da kapatacak değilim. Nice akıllı olanın akli onu şaşırtır. Ve nice bakan vardır ki bakması ona usanç vermez. Büyük bir vücut ve gölgesi uzun.”¹²⁸

Lebbeyk Allahümme lebbeyk şeklindeki formdan uzaklaşan bu söylemler, Kâbe'nin etrafında dile getirilmiş olması ve anlam olarak birbirini çağrıştırmaması nedeniyle aynı amaca hizmet etmemektedir. Bu söylemlerin türetilmesi aslında cahiliye döneminde toplumsal ayrışmanın ne boyuta evrildiğini göstermektedir. Her geçen gün ayrı boyut kazanan bu ayrışma muhtemelen İslâm gelmemiş olsa başka alanlara da sıçrayacaktı.

3. İslâm'da Telbiye

Telbiye, Kâbe'nin inşasından itibaren hac ibadetinin bir süsü ve sloganı olarak farklı formlarda varlığını devam ettirmiştir. İslâm'da bu söylem varlığını korumakla birlikte eski şeklinden

¹²⁷ Kister, “Labbayka, Allāhumma, Labbayka”, 50-54.

¹²⁸ Kister, “Labbayka, Allāhumma, Labbayka”, 51.

soyutlanarak tevhit inancına uygun şekil almıştır.¹²⁹ Ayrıca, telbiye, Mekke merkezli haccın bir parçası haline gelmiştir; oysa daha önce Mekke dışında putların etrafında da dile getirilirdi. Her kabile, Mekke'ye girmeden önce, kendi putunun önünde durur, orada dua eder ve sonra telbiye getirirlerdi. Bu, Mekke'ye hacca gidenler için geçerliydi. İslâm ise bunu geçersiz kılmış ve cahiliye dönemine ait olan bu haccı ortadan kaldırmıştır.¹³⁰ Telbiye getirmenin faziletli bir eylem olduğunu belirten Hz. Peygamber “Telbiye getiren hiçbir kimse yoktur ki sağında ve solunda bulunan taş, ağaç veya toprak da onunla birlikte telbiye getirmesin.” sözleriyle bu durumu güzel bir şekilde açıklamıştır.

Telbiyeyi hac ve umreye has kılan Hz. Peygamber, ihrama girdiğinde telbiye getirmeye başlamıştır. Mikat sınırlarında başlattığı bu söylemi Mekke'nin evlerine (çatılarına) ulaşınca kadar devam ettirmiş ve bu aşamada bırakmıştır.¹³¹ Hatta kimi rivayetlerde Rûkn'ü (Kâbe'nin köşesini) istilam edinceye kadar telbiye getirmeye sürdürdüğü de söylenir.¹³² Vâkıdî ise hacda cemreyi taşıyana kadar telbiyeyi tekrar etmeye devam ettiğini bildiren bir rivayete yer vermiştir.¹³³ Telbiye konusuna bir hayli ilgili olan Abdullah b. Ömer, “Peygamber Efendimiz Zülhuleyfe'de iki rekât namaz kılar, sonra devesi Zülhuleyfe mescidinin önünde dik durduğunda bu kelimelerle telbiye yapardı.” demiştir.¹³⁴

Hz. Peygamber'in telbiyesi Hz. İbrâhîm'e nispet edilen tevhit formulu söylemle benzer olup sadece biraz daha uzundur. Onun sıklıkla dile getirdiği telbiye formu "Buyur Allahım! Buyur! Buyur, senin ortağın yoktur! Ancak bir ortağın vardır, o da senin hükmündedir. Sen ona ve onun sahip olduklarına hükmedersin" (لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ. لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ [لَبَّيْكَ] إِنَّ الْحَمْدَ [وَالنِّعْمَةَ] لَكَ وَالْمُلْكُ لَا شَرِيكَ لَكَ) Lebbeyk Allahümme lebbeyk, lebbeyk la şerike leke lebbeyk, inne'l-hamde ve'n-ni'mete leke vel mülk, la şerike lek) şeklindedir.¹³⁵ Hac ve umre yapacağı zaman ihramını giyer bu sözleri tekrar ederdi ve onlar dışında başka bir şey söylemezdi.¹³⁶

Telbiye konusunda genel uygulama yukarıdaki gibi olsa da telbiyelerin esnek yapısından dolayı Hz. Peygamber'in bazı ilaveler yaptığına dair rivayetler vardır. İmâm Şâfiî'den Mücahid kanalıyla gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber telbiye yaparken *Lebbeyk Allahümme lebbeyk* formunu kullanmakla birlikte bir gün insanların kendisinden uzak kaldığını gördüğünde “Lebbeyk, gerçek hayat ahiret hayatıdır.” (Lebbeyk inne'l-aysa 'aysu'l-âhireh) dediği rivayet edilir.¹³⁷ Arafat günü söylediği düşünülen bu sözün telbiye olarak değerlendirilmesi tartışmalı olan hususlardandır. Ayrıca Abdullah b. Ömer babasının, “Lebbeyk Allahümme lebbeyk, lebbeyk ve sa'deyk, ve'l-hayrû fi

¹²⁹ Ebü'l-Alâ el-Ma'arrî, *Risâletü'l-gufrân*, 186.

¹³⁰ Cevad Ali, *Mufasssal*, 11/379.

¹³¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî* (Beyrût: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989), 2/735; Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ' bimâ li'r-resûl mine'l-ebnâ'i ve'l-ahvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'*, thk. Muhammed Abdülhamîd Nemîsî (Beyrût: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 2/35.

¹³² Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 3/959.

¹³³ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 3/1108.

¹³⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 5/177. İbn Ömer'in telbiye konusundaki tutumu için bk. Serdar Murat Gürses, *Abdullah İbn Ömer'in Ayet ve Hadisleri Anlama ve Yorumlama Yöntemi* (İstanbul: Kitabı Yayınevi, 2023).

¹³⁵ Buhârî, “Hac”, 26; Müslim, “Hac”, 19-21.

¹³⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 5/177.

¹³⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 5/178.

yedeyk, lebbeyk ve'r-rağbâ'u ileyk ve'l-amel" şeklinde farklı bir söylemde bulunduğunu ifade etmiştir.¹³⁸ Kendisinin de telbiyeye "Lebbeyke ve sa'deyke ve'l-hayri biyedike" lafızlarını eklediği bilinir.¹³⁹

İslâmî dönemde sahâbe ve sonraki ulema tarafından yapılan birkaç farklı uygulama haricinde telbiyeler artık kesin formunu almış durumdadır. On dört asırlık süre sonunda kesin ve nihai halini alan İslâmî telbiye değiştirilmesi ve tahrif edilmesi mümkün gözükmeyen bir formdadır.

Sonuç

Telbiyeler, hacca izin verilen tek kelime ve Arap diline özgü bir söylem olmalarıyla Arapların ilgisini çekmiştir. Yüce Yaratıcı ve onun seçtiği kimselerin belirlediği bu terkipli cümlelerin söylenişindeki uyum da ayrı bir ilgi odağı olmuştur. Bu arada telbiyelerin şiire nazaran esnek yapısı onlara cesaret vererek telbiyeleri kendilerine özgü hale getirmeye yöneltmiştir. Kaynaklardaki rivayetlerden de anlaşıldığı üzere Araplar öncelikle telbiyeyi Hz. Âdem'e ulaştırmak için yol aramış ve onun hilkatine uygun bir söylemi kendisine yakıştırmışlardır. Sonrasında Hz. İbrâhim'in telbiyesiyle övünmüş ancak bununla sınırlı kalmayıp putperestlikle birlikte onun telbiyesine ilavelerde bulunarak kendi telbiyelerini üretmişlerdir. Böylelikle İslâm öncesine ait onlarca telbiye peyda olmuştur.

İslâm öncesine ait telbiyeler yazılı bir forma aktarılmadıklarından İslâm dini gelene kadar devam etmiştir. Haccın farz kılınması ve müşriklerin haccetmekten men edilmesine kadar yürürlükte kalan bu söylemler terk edilse de muhtemelen hafızalarda kalarak kulaktan kulağa aktarılmış ve bir kısmı tedvin döneme aksettirilmiştir. Semâî yollarla intikal ettirilen bu telbiyelerin eksiklik, abartı ve farklılıklardan münezzeh olmadığı açıktır. Her ne kadar orijinal hallerini korumasalar da bir dönemin zihin haritasını kabaca anlatmalarıyla çok şey ifade ederler. Bunların her birisi o dönemdeki Arapların dinî, siyasî, sosyal ve ekonomik durumlarını yansıtan şahitlerdir. Kabilelerin putlarla olan ilişkilerini yansıtır ve birbirlerine olan husumetlerini dile getirirler. Telbiyeler, kabilelerin Allah hakkındaki fikirlerini ve ayrıca daha küçük tanrılarla Allah arasındaki ilişkiyi nasıl algıladıklarını yansıtır. Telbiyelerde ifade edilen hac sırasındaki seyahat zorluklar, Mekke'ye ulaşma yarışı, çıplak ayakla yahut çıplak bedenle tavaf ve tüm bu özellikler Câhiliye dönemine ait hac anlatılarıyla uyumludur.

Kabilelerin kalabalık olarak hacca gelişlerini öven; şirk içerikli, haccın yapılışıyla ilgili bilgi veren, hacca gelişlerinde ticari amaç gütmediklerini söyleyen telbiyeler mevcuttur. Bir kabilenin birden çok telbiyesi mevcuttur ki bu cahiliye dönemi kabilelerinin tek tip bir telbiyesi olmadığını anlamaktayız. Bu telbiyeler İslâmiyet öncesi Arapların inanışları ve toplumsal yapısı hakkında bizleri bilgilendirmektedir. Ayrıca telbiyelerin içeriğinde ticari faaliyet amacı ile gelmediklerini, hac ibadetinin nasıl yapıldığını tarif eden telbiyeler bulunmaktadır. Kısaca Cahiliye Araplarına ait telbiyeler; dönemin sosyal, siyasi, kültürel yapısından etkilenmiş olup Kuzey ve Güney kabilelerinin telbiyelerine bunu yansıtmıştır.

¹³⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 5/177.

¹³⁹ İmam Mâlik, "Hac", 10.

Kaynakça

- Cevad Ali. *el-Mufasssal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*. 20 Cilt. Beyrût: Dâru's-Sâkî, 1422/2001.
- Dindi, Emrah. "Câhiliye Arap Hac Ritüellerinin Kur'an'daki Menâsikle Diyalektik İlişkisi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/1 (15 Haziran 2017), 577-638.
<https://doi.org/10.18505/cuid.307993>
- Ebü'l-Alâ el-Ma'arrî, Ahmed b. Abdillâh b. Süleymân. *Risâletü'l-gufrân*. thk. İbrahim el-Yâzıcı. Mısır: Matbaatu bi'l-Mûsikî, 1325/1907.
- Ezrakî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed. *Ahbâru Mekke*. thk. Rüşdî Sâlih Müslîh. Beyrût: Dâru Endülü's, ts.
- Ferâhîdî, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbü'l-'Ayn*. 8 Cilt. thk. Mehdi el-Mahzumî İbrâhim es-Sâmerrâî. Mısır: Dâr ve Mektebetü Hilâl, ts.
- Gürses, Serdar Murat. *Abdullah İbn Ömer'in Ayet ve Hadisleri Anlama ve Yorumlama Yöntemi*. İstanbul: Kitabî Yayınevi, 2023.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *el-Cemhere*. thk. Remzi Münîr el-Ba'lebekî. Beyrût: Dâru İlmi'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye. *el-Muhabber*. thk. Ilse Lichtenstädter. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1361/1942.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî. *Sîretü İbn İshâk*. thk. Süheyl Zekkar. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1398/1978.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin Beşşar Avvâd Ma'ruf. 21 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1434/2013.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, 3. Basım, 1414.
- İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr. *Kitâbü'l-Esnâm*. thk. Ahmed Zeki Paşa. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2000.
- Kister, M. J. "'Labbayka, Allâhumma, Labbayka...': On a Monotheistic Aspect of a Jâhiliyya Practice". *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 2 (1980), 33-57.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2006.
- Kutrub, Ebû Alî Kutrub Muhammed b. el-Müstenîr b. Ahmed. *Kitâbü'l-Ezmine ve telbiyeti'l-câhiliyye*. thk. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1405/1985.
- Makrîzî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed. *İmtâ'u'l-esmâ' bimâ li'r-resûl mine'l-ebnâ'i ve'l-ahvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'*. thk. Muhammed Abdülhamîd Nemîsî. 15 Cilt. Beyrût: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *et-Tefsîrü'l-kebîr*. thk. Abdullah Mahmûd Şahâte. Beyrût: Dâru İhyai't-Turâs el-Arabî, 1423.
- Ömerî, Leyla Tevfîk. "et-Tevessül fî't-Telbiyeti'l-Câhiliyye". *el-Ulûmü'l-İnsaniyye ve'l-İctimaiyye* 43/1 (2016), 531-561.
- Ömerî, Leyla Tevfîk. "Telbiyâtü'l-Arâb fi'l-Câhiliyye". *Mecelletü Câmiatü Dimaşk* 21/4+3 (2005), 137-217.

- Râzî, Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir. *Muhtârü's-Sihâh*. thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrût: Mektebetü'l-Asriyye, 5. Basım, 1420/1999.
- Şâmî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâfiî. *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*. thk. Şeyh Adil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrût: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. 11 Cilt. Mısır: Dârül-Me'ârif, 1387/1967.
- Temir, Hakan. *Arap Yarımadası'nda Kabile Hayatı*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2020.
- Temir, Hakan. "Kutsalın Tezahürü ve Mekânın Etkisi Bakımından İslam Öncesi Arap Yarımadasındaki Kâbe/Beytler?" *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/26 (2021), 120-149.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd. *Kitâbü'l-Megâzî*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-A'lemî, 3. Basım, 1409/1989.
- Ya'kûbî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. thk. Abdü'l-Emîr Mühennâ. 2 Cilt. Beyrût: Şirketü'l-'Alemlî, 1431/2010.
- Yılmaz, İbrahim. "Telbiyelerin Arap Edebiyatındaki Yeri". *Dini Araştırmalar Dergisi* 5/13 (2002), 137-148.